

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2020, 5: 148-159

Kriz Döneminde Hadis ve Yorum: Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri

Ḥadīth and Commentary in the Crisis Period: Ḥadīth Scholars under the Shadow of
Crusader and Mongolian Attacks

Selim Demirci

Tanıtın / Reviewed by / معرف

Abdulkerim Malkoç

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Erzurum / Türkiye
Res. Assist., Ataturk University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Erzurum / Turkey
akerimmalkoc@atauni.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1392-1402>

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü / Article Type : Kitap Tanıtımı / Book Review

Geliş Tarihi / Received Date: 16.12.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.12.2020

Yayın Tarihi / Published Date: 31.12.2020

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4429243>

Atıf / Citation / إقتباس : Malkoç, Abdulkerim. “Selim Demirci. Kriz Döneminde Hadis ve Yorum: Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri / Ḥadīth and Commentary in the Crisis Period: Ḥadīth Scholars under the Shadow of Crusader and Mongolian Attacks”. *HADITH* 5 (Aralık / December 2020): 148-159. doi.org/10.5281/zenodo.4429243.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

إنتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد اي سرقة علمية.

web: <http://dergipark.gov.tr/hadith> | <mailto:hadith.researches@gmail.com>

KİTAP TANITIMI

**Kriz Döneminde Hadis ve Yorum: Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis
Âlimleri,
Selim Demirci, Ankara: İlem Yayınları, 2020, 328 s.**

Abdulkerim MALKOÇ

Hicrî 7. ve 8. asırlar İslâm dünyası için adeta bir kriz dönemidir. Bir yandan (batıdan) devam eden Haçlı saldırıları diğer yandan (doğudan) süren Moğol işgalleri ile İslâm âlemi iki ateş arasında kalmıştır. Savaşlar, ölümler ve zorunlu göçler ile neticelenen hâdiseler silsilesinde siyasî-coğrafi değişiklik ve dönüşümler yanında ilmî sahada da tabîî bir yenilenme ihtiyacı kendisini hissettirmiştir. İslâm düşünce tarihinde “klasik dönem” olarak adlandırılan hicrî ilk beş asrın/miladî 7-11. asırların ardından “yenilenme dönemi” olarak değerlendirilen 6-10./12-16. asırlar içerisinde yer alan bu iki asırlık zaman dilimi özellikle hadis ilmi ve tarihi açısından incelenmeye değerdir. Zira hadis tarihi açısından bu devirler, bir öncesi ve sonrası ile (6. ve 9. asırlar ile) “ikinci klasik dönem” mesabesinde dir.

İlgili devirlerin hadis tarihi açısından önemine ve incelenmesi gerektiğine dikkat çeken Selim Demirci (Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi) belirli bir “dönem”i ve “bölge”yi konu edinerek *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum* isimli çalışmasını kaleme almıştır. H. 7. ve 8. asırlarda, Dımaşk-Kâhire ile Şîrâz-Tebrîz hattını ve bu hattın yakın çevresindeki hadis-yorum faaliyetlerini teorik ve pratik yönüyle ele almayı hedefleyen yazar; Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı, yöntemi, kaynakları ve kavramsal çerçevesinden oldukça ayrıntılı şekilde bahsetmiştir (s. xi-liv). Burada, çalışma boyunca Dımaşk-Kâhire’nin “merkez”, Şîrâz-Tebrîz’in ise “çevre” şeklinde tavsif edileceği belirtildikten sonra dönemde (7. ve 8. asır) yaygınlaşan medrese ve dârulhadîs gibi kurumsal yapıların hadis çalışmalarını ve hadis yorumculuğunu nasıl etkilediği hususunun kitabın ana konusu olduğu ifade edilmiştir (s. xiv).

Haçlı saldırıları ve Moğol istilası gölgesinde, beklenenin aksine kurumsallaşma ve yoğun telif faaliyetleriyle ilmî hareketliliğin arttığını ve bir gelenek oluştuğunu ifade eden yazar, belki de hadis tarihinin en çok eser telif edilen bu döneminde “Niçin bu kadar çok eser yazıldı?” sorusunun peşine düşmektedir. Bunun yanı sıra hadis şârihlerinin dönemin hâdiselerini yorumlamadaki yaklaşımları,

olay-rivayet özdeşleş(tir)meleri, hadis ilmi açısından bölgeler arası farklılıklar gibi meseleler de kitabın incelediği konular arasındadır (s. xvi-xx).

İslam tarihinin Sünnî-Türk asırları olarak nitelenebilecek bu dönemde Eyyûbîler ve Memlûkler “merkez”in hâkimidirler. “Çevre”de ise Şîlîği resmî mezhep kabul etmiş olan İlhanlılar hüküm sürmektedir. Kriz, yenilenme, dönüşüm gibi farklı ancak birbirine yakın isimlendirme/dönemlendirmelerle zikredilen bu devirlerde istilalar sebebiyle yoğun göçlerin yaşandığı; buna ilaveten kıtlık, salgın hastalıklar ve depremler gibi tesiri büyük afetlerin görüldüğü bilinmektedir. İşte bu umumî durum, hadis ilmi için de yeni bir kriz/aşama olmuştur. Zira daha önce var olan “ilim-hadis bütünlüğü/münasebeti” artık yerini “ilimlerden bir ilim olarak hadis”e bırakmıştır. Artık hadis, fikhî ve kelâmî sahada tek belirleyici değildir (s. xxxiii-xxxiv). Yazar bu noktada “Hadisler/hadis kaynakları bu krizde ve aşılması noktasında nerede durmuşlardır?” sorusuna cevap aramaktadır (s. xxxvi). “Hicrî 7-8. Asır: Çöküş mü, Yenilenme mi?” başlığı altında Ülken (ö. 1974), Fazlurrahman (ö. 1988), Garaudy (ö. 2012) gibi Müslüman ve Goldziher (ö. 1921), Brockelmann (ö. 1956), Hodgson (ö. 1968) gibi gayrimüslim ilim adamlarının dönemle ilgili değerlendirmelerini aktardıktan sonra bu yeni dönemi “ikinci klasiklerin oluşumu veya açılım dönemi” olarak niteleyerek Giriş kısmını tamamlar (s. xxxviii-liv).

Kitabın en uzun bölümü olan ilk bölümde (s. 1-116), ilgili dönemde hadis çalışmalarının genel seyri ve bunu etkileyen siyasî, ilmî ve tabîî faktörlere dair başlıklar yer almaktadır. Dönemin hadis çalışmalarının, klasik dönem hadis çalışmaları üzerine bina edildiğine işaretle bir sürekliliğin varlığından söz edilmektedir (s. 4). Burada ödünç alınan “istasyon” ve “gar” benzetmeleriyle yeni dönemin, ilmin (hadis ilmi) mecrasının değiştiği bir “gar” mesabesinde olduğuna dikkat çekilmektedir. İsnadın asıl önemini/vazifesini yitirip ikinci plana düşmesi ve hadis yorumculuğunda sistematik fıkıh, kelam ve tasavvuf düşüncesinin “tevil”i merkeze çekmesi de bu hakikatin en açık tezahürleri olarak ifade edilmektedir (s. 5). Haçlı ve Moğol işgallerinin hadis ilmi açısından çok önemli neticeleri olduğunu belirten yazar, en başta “muhâcir/göçmen âlim”ler olgusuyla devrin istikrarlı şehirleri olan Dımaşk ve Kâhire’de yeni bir hareketlenme/canlanma meydana geldiğini ve bunun telif sahasında ve âlim profilinde dönüşüme sebep olduğunu örnekleriyle anlatmaktadır. Bahsedilen bu mecburî hicretin bazen Makdisî ve İbn Teymiyye âilelerinde olduğu gibi ferdin değil topluca oluşu da dikkate şayandır. Yine özellikle bu muhâcir âlimler tarafından farklı türlerde telif edilen cihâdın fazileti ile ilgili hadis eserleri de o dönem için önem arz etmektedir. Burada yazar, konuyla ilgili verdiği tabloda 16 farklı âlimin cihâdla ilgili 18 eserini, tahsil ve tedris faaliyetlerini yürüttükleri merkezleri dikkate alarak zikretmiştir. Sadece bu tablodaki bilgiler dahi dönemin telif anlayışı ve ilmî merkezleri hakkında bazı bilgiler vermektedir. Tablodan, *Kütüb-i Sitte* müelliflerini yetiştiren bölge olan Mâverâünnehir’deki ve Bağdat’taki birikimin Dımaşk’e kaydığını gözlemek mümkündür. Ayrıca âlimlerin ve ilmin intikali, “merkez”-“çevre” ayrımının belirginleşmesinde etkili olduğu gibi hadis yorumculuğunu da etkilemiştir (s. 8-23).

Hem kaleme hem de kılıca sahip olmanın esas meziyet olduğunu vurgulayan Sa'dî Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) işaret ettiği gibi Eyyûbîler, Suriye (Şâm) ve Mısır'da siyâsî birliği sağlarken medrese ve dâruhadîsler ile de Fâtımî tesirini yok edip Sünnîliği tam olarak hâkim kılmak istemiştir. Benzer şekilde Memlûkler de Abbâsî hilafetini ortadan kaldıran Moğollar karşısında elde ettikleri başarılarını eğitim sahasındaki yoğun faaliyetlerle desteklemek arzusunda olmuşlardır. Bu sebeple her iki devlet de "Sünnî düşünce"yi muhafaza etmek için kurumsal eğitimi destekleyerek medrese ve dâruhadîs gibi kurumları teşvik etmiştir. Böylelikle ümerâ ve ulemâ dayanışmasıyla Dımaşk ve Kâhire iki önemli ilmî merkez olarak öne çıkmıştır (s. 24-31).

Bu yüzyıllarda hadis çalışmaları, "cami-mescit"lerdeki konumunu muhafaza etmiştir. Bununla birlikte kurumsal eğitim müesseseleri olan medreseler ve dâruhadîsler artık ön plana çıkarak "Sünnîlik" ruhunun ayrılmaz bir parçası olan hadis ve ona bağlı çalışmaları merkeze almıştır (s. 32-38). Özellikle hadis ihtisas kurumları denebilecek dâruhadîsler, h. 7. ve 8. asra rengini veren temel eğitim müesseseleridir. Sadece Dımaşk ve Kâhire'de değil Halep, Kudüs, Hama, Humus, Nablus, Gazze hatta Anadolu'da da varlığı bilinen bu kurumlar sistemli bir yapıda faaliyet göstermektedirler.

Dâruhadîslerdeki usûlü anlamak noktasında bazı tespit ve prensiplerden bahseden yazar; başlangıçta talebeye detaya girilmeden temel meselelerin anlatıldığını, talebe meselelere dâhil oldukça ve konuları tekrar ettikçe anlama ve öğrenme yeteneğinin gelişeceğini ifade etmiştir. Bunun için de öncelikle *ihtisâr* ve *tehzîbler*den başlanarak tadrîc bir usûl takip edilmesinin, okunacak/okunan kitaba *hâşiye* ve *ta'lik* düşülmesinin ve her ilimden muhtasar bir metnin ezberlemesinin önemine dikkat çeker. Dâruhadîsleri ortaya çıkaran sürecin neticelerine de temas eden yazar; dönemin meselelerini aşmada ilmî ve kültürel atmosferin canlı kalması, ilmî gelenekte *ihtisâr*, *telhîs*, *tehzîb*, *tenkîh*, *hâşiye*, *ta'lik* gibi kavramların yerleşmesini sağlaması, tadrîsin umdesi olabilecek ihtisâr bir metin ezberlenmesi, nüsha ve istinsah faaliyetlerinin artması/hızlanması gibi tespitlerde bulunmuştur (s. 40-47). Yine medrese ve dâruhadîslerdeki metin merkezli eğitimin *şerh-hâşiye* ihtiyacını/geleneğini ortaya çıkardığını ifade etmiştir (s. 52).

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî dört Sünnî-amelî mezhebin ve Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik gibi kelâmî mezheplerin hatta tasavvufî ve felsefî düşünce yapısının hadis çalışmaları ve yorumculuğunu etkilediği bu devirlerde, hadis sahasında sistematik/metodik/bağlayıcı bir düşünce oluşmuştur (s. 55-60). Nitekim bu dönemde hadis çalışmalarında mezhebî değerlendirmeler ve yorumlamalar dikkat çekmektedir. Bunda mezhep çekişmelerinin tesiri de vardır. Örneğin Kâhire'de var olan Hanefî-Şâfiî gerilimi, Hanefî muhaddis vasfını taşıyan Alâüddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349), Cemâlüddîn ez-Zeylaî (ö. 762/1360) ve Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) gibi âlimleri hadis sahasında mezhebî bakış açısını destekleyecek eserler ortaya koymaya sevk etmiştir. Benzer şekilde Dımaşk'ta, ehl-i hadisin/selefin devamı sayılabilecek Hanbelî âlimler ile Şâfiî âlimler arasında -özellikle sıfatlar konusunda- tartışmalar vuku bulmuş ve bunlar hadis çalışmalarına yansımıştır (s. 62-66). Diğer taraftan zihinlerde hâlâ tazeliğini koruyan Haçlı ve Moğol korkusu, manen de ihtiyaç içerisinde olan

insanların tasavvufu ve tekkeleri bir çare ve sığınak olarak görmesine kapı aralamıştır (s. 71-72). Tasavvuf tarihi açısından da bir dönüm noktası olan bu devrede, tekke ve hangâhlar vesilesiyle sûfî/zâhid-muhaddis âlimlerin varlığına rastlanmaktadır. Böylece bazı tasavvuf kavramları ve yorumları hadis şerhlerinde yer almaya başlarken yer yer de tenkit edilmiştir (s. 74-80).

Siyasî, sosyal ve kültürel olaylara ilaveten bu dönemde görülen/yaşanan diğer bir olgu da kıtlık, sel, deprem vb. tabîî âfetler ve beşerî bazı hâdiselerdir. H. 619-695 yılları arasındaki yaklaşık bir asır içerisinde meydana gelen kıtlık, deprem, sel, fırtına, salgın hastalıklar ve bunların sebep olduğu pahalılık, can kayıpları, yıkımlar gibi talihsizlikler insanların acziyetlerini anlayıp Allah'a yönelmelerini artırmıştır. Bu vesile ile teberrüken hadis metni okumaları, toplu duaların edilmesi, hadis eserlerinin dua ve ezkâr kısımlarına rağbet edilmesi artmıştır. Hatta dönemin âlimlerinden İbn Ebî Cemre (ö. 699/1300) bu gibi sıkıntılı zamanlarda el-Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inin okunmasını tavsiye etmiştir (s. 81-85). Bu üzücü hâdiselerin toplumda ortaya çıkardığı olumsuz ruh halini ortadan kaldırmak için idarecilerin desteği ve âlimlerin gayretleri ile ezkâr ve sosyal yardımlaşma/sorumluluk muhtevalı hadis eserleri telif edilerek özellikle camilerde halka yönelik okunmuştur (s. 86-88).

Dönemin değişen ilim algısına temasla ilk bölümü sonlandıran yazar; burada önceleri yetkin bir şeyhin/hocanın yanında/huzurunda yapılan -ve genelde erkeklerin yaptığı bir tadrîs faaliyeti olan- hadis tahsiline artık küçük yaştaki kız ve erkek çocuklarının da yoğun bir şekilde dâhil edilmesine, kadınların hadis ilmine ilgisinin artması ve katkılarına örnekler vermektedir. Toplumun her kesiminden hadis ilmine olan yoğun rağbetin göstergesi olarak da sadece Dımaşk'ta ihtisas düzeyinde hadisle ilgilenen dört yüz civarında "muhaddis" in bulunduğunu zikretmektedir (s. 90-94). Yine dönemin, başta *es-Sahîhân* olmak üzere *Kütüb-i Tis'a* eserlerinin otoritesinin belirginleştiği, bunlar üzerine yeni çalışmaların telif edildiği, kitap ezberine ehemmiyet verildiği -ve bunun muhtasar kitap geleneğini doğurduğu- bir zaman dilimi olduğuna dikkat çekilmiştir (s. 95-106). Telif verilen önem ile de hadis tarihinin zirve dönemi sayılabilecek bu dönemde *ihtisâr*, *tehzîb*, *ta'lik*/*şerh* geleneği (medreseler açısından teâmülî) oluşmuştur. Dönemin değişen ilim algısında bir başka husus da yaygınlaşan ve değişen icâzet anlayışıdır. Sebebi, işlevi ve bağlayıcılığına dair farklı açıklamalar yapılan icâzetlerin daha çok sembolik ve teberrükî olmakla birlikte yine de kıymetli olduğu hatırlatılmıştır (s. 111-115).

İkinci bölümde, ayırt edici özellikleriyle dönemin hadis şerhçiliğini/yorumculuğunu inceleyen yazar, dönemde hâkim olan mezhebî düşüncenin hadis kitaplarını bu bakış açısı ele almaya sevk ettiğini vurgulamaktadır. Hadis şerhlerinde belirleyici/baskın yorum Eş'arî bakıştır, buna karşın Hanbelîlerce ehl-i hadis bakışı (nisbeten) sürdürülmüştür ve bu da bazı tartışmalara sebep olmuştur. Medrese ve dâruhadîs gibi kurumlarda yaygın olan *ihtisâr*/*muhtasarlar* zamanla *şerh* ihtiyacını ortaya çıkarmış ve *şerh* telifi zaruret hâlini almıştır. Moğol tecrübesinden (kaynakların yok olma endişesinden) dolayı da bu şerhler çoğunlukla hacimli olmuştur. Şerhlerin yanında *ricâl* çalışmaları

da daha özel bir sahada devam etmiştir. Bu sebeple şerhlerde öncelik isnadlardan çok metinlere verilmiştir. Özellikle “çevre”deki *Miškât* şerhlerinde bu durum kendisini göstermiştir (s. 119-124).

Hicrî 7. asır, çok yönlü ve muhtevaca zengin şerhlerin telif edilmesi sebebiyle hadis şerh literatüründe kırılma dönemlerinden biri olarak görülmüş ve bu dönemdeki şerhler “zengin içerikli şerhler” kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) meşhur *Sahîh-i Müslim* şerhi de bir dönüm noktası olarak görülerek Nevevî öncesi-Nevevî sonrası diye bir tasnife de gidilmiştir.

Dönemin siyasî atmosferinin de etkisiyle şerhlerde sentezci/uzlaşmacı ve kuşatıcı bir dil hâkimdir. Örneğin ilk asırlarda muhaddislerce “ehl-i hadis”e tahsis edilerek yorumlanan bazı kelimeler ve kavramlar artık fukahâ, kalamcılar ve tasavvuf ehlini de kapsayacak şekilde daha geniş kitlelere teşmil edilerek kullanılır olmuştur (s. 127-129). Dönemin şerh anlayışı ile ilgili bir başka husus da şerh edilen metinlerdeki bilgilerin asıllarıyla sürekli mukabele edilmesi ve karşılaşılan nüsha problemlerine işaret edilmesidir. Ayrıca daha çok “çevre”de görülen dil ve belâğat tahlilleri de şerhlerdeki bir diğer zenginliktir (s. 130-132.). Yine bu dönemde, şerhlerin şerh edilmesi gibi bir durum söz konusudur. Şerh geleneği açısından oldukça önemli olan bu husus hazır birikim üzerinde eksikliklerin giderilmesi şeklinde daha pratik bir çabadır (s. 133-134).

Dönemle ilgili olarak, otorite kazanmış metinleri merkeze alarak yapılan yorum faaliyetlerine de dikkat çeken yazar, burada uzunca bir tablo vermektedir. İlgili dönemde el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'leri üzerine yapılan şerh çalışmalarını gösteren bu tabloda 53 âlimin 56 şerh çalışması yer almaktadır. Şerhlerin *es-Sahîhân* üzerin yoğunlaşması ise bunun itibar kazandıran bir faaliyet olması sebebiyledir. Anadolu topraklarından Endülüs'e kadar farklı bölgeler ve mezheplerdeki âlimlerin bu çalışmalarında şerh için daha ziyade el-Buhârî'nin kitabı tercih edilmekteyken Endülüs'te ise onun yerini Müslim'in kitabı almaktadır. Diğer taraftan şerhler sadece *es-Sahîhân* ile sınırlı olmayıp *Kütüb-i Sitte*'nin geri kalanı (*Sünen-i Erba'a*) üzerine kaleme alınmış şerhler de mevcuttur. “Merkez”de bu tür çalışmalar yapılırken “çevre”de ise derleme kaynaklar (*Mesâbîh*, *Miškât*) üzerine yapılan şerh çalışmaları tercih edilmektedir (s. 134-145).

Yine bu dönemde, Memlûkler'in idaresinde olan ve naklî ilimler açısından önemli konumda bulunan Dımaşk ve Kâhire'ye (merkez) mukabil İlhanlılar'ın hâkimiyetinde olan Tebrîz ve Şîrâz coğrafyasında (çevre) aklî ilimler nisbeten ön plandadır. “Merkez”de isnadlı temel hadis kaynakları öne çıkarılmışken “çevre”de daha ziyade derleme/ikincil kaynaklara itibar edilmiştir. Bunun bir neticesi olarak çevredeki hadis çalışmaları yeterli görülmemiş, tenkit edilmiş yahut da görmezden gelinmiştir. Bütün bunların arka planında Memlûk-İlhanlı rekabeti de vardır (s. 146-149). Benzer bir “merkez”-“çevre” farklılaşması şerhlerin nicelik ve niteliğinde de karşımıza çıkmaktadır. “Merkez”de yazılan şerhler daha hacimli, münakaşacı ve ispata yönelik iken “çevre”dekiler ise daha sade, taraflara kısaca değinen, münakaşadan uzak ve ispat gayretinde olmayan çalışmalardır. Yine bir

tarafıta isnada (ve tahliline) önem verilirken diğeri tarafıta çoğı zaman bu safha atlanılarak hadisler (metinler) doğrudan yorumlanmıştır (s. 150-154).

Hadis yorumculuğı bağlamında dönemde dikkat çeken bir başka husus da “kırk hadis”ler yahut müstakil “tek hadis”ler üzerine kaleme alınan şerhlerin çokluğudur. Bu meyanda *es-Sahîhân*’dan sonra şerh için en çok rağbet gören metinlerden biri de *erbaûn*lardır. Bunda dönemin şartlarının etkili olduğı ifade edilmiştir. Ayrıca tek bir hadisi ele alıp yapılan yorumlama faaliyeti de *erbaûn*lar kadar dikkat çekicidir. Dönemin önde gelen âlimlerinden İbn Teymiyye’nin (ö. 728/1328) 18, İbn Receb el-Hanbelî’nin (ö. 795/1393) ise 20 şerh çalışması yaptığı kaydedilmiştir (s. 155-158).

Eser üretiminin oldukça fazla olduğı bu dönemde görülen bir durum da tamamlanamayan ve kaybolan şerhler olgusudur. Nitekim meşhur Müslim şârihi en-Nevevî’nin bir de Buhârî şerhi olduğı kayıtlarda geçmektedir. Ancak hakkında bundan fazla bir malumat edinilememiştir. Benzer şekilde İbn Kesîr’in de (ö. 774/1373) tamamlanamayan bir Buhârî şerhinden bahsedilmektedir. Yine Moğultay b. Kılıç’ın Ebû Dâvûd şerhi de kayıp şerhler arasındadır. Bu dönemde kitapların yok olmasının sebeplerine temas eden yazar; kıtlık, pahalılık, kütüphanelerin yağmalanması ve dağılması ve yangın gibi bazı sebepler zikreder. Tamamlanamayan şerhlere de örnek olarak İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) Müslim şerhini, İbn Seyyidinnâs’ın (ö. 734/1334) Tirmizî şerhini, Moğultay’ın İbn Mâce şerhini, İbn Receb’in Buhârî şerhini verdikten sonra bunları ikmâl eden sonraki âlimlere de değinerek bu olgunun sebebini ilmî canlılık ve yoğunluk gibi sebeplerle açıklar (s. 159-164).

“Dönemin Karakteristik Olaylarının Şerhlere Yansıması” başlığını taşıyan üçüncü ve son bölümde ise temsil gücü yüksek örnekler üzerinden dönemin bazı önemli olaylarının hadis yorumculuğuna etkisini tespit etmeye çalışan yazar; Türklerle savaşıma(ma)k, Benû Kantûra’nın gelişi, bâdiyelilerin bina yarışı ve Meşrik’ten gelen ateş, imâmın Kureşîliği ve Memlûk idarecileri, Hicaz’dan çıkıp aydınlığı Busrâ’ya ulaşacak ateş, Memlûk Sultanı Şecerüddür ve kadınların yöneticiliğı, kıyamet alâmeti olan ve Medîne’ye girmeyen vebâ konuları ele alır. İlgili konularda kaynaklarda yer alan rivayetleri/hadisleri ve bunların şerhlerdeki yorumlanma şeklini inceleyerek değerlendirmelerde bulunur. Burada hadis yorumculuğunun dönemsel, subjektif ve tartışmaya açık yönüne işaret ederken şöyle bir yol takip edeceğini belirtir: hadis < rivayet (aktarım) < kaynak (kitap) < olay/hâdise < yorum/şerh < hadis olay özdeşleş(tiril)mesi. Ayrıca rivayetlerin çift yönlü olarak kullanıldığına/yorumlandığına dikkat çekerek, “Size ilişmedikçe Türkler’e ilişmeyin!” hadisi (ve benzerleri)nin Moğol (İlhanlı) idaresinde yaşayan Atâ Melik el-Cüveynî (ö. 681/1283) ile aslen Endülüslü olup İskenderiye’de vefat eden Ebu’l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258) tarafından zıt bir şekilde şerh edildiğini söyler. İlaveten şârihlerin zihnindeki Türk-Moğol-Tatar konumlandırmasının farklılığını da diğeri bazı örnekler üzerinden temas eder (s. 167-182).

“Benû Kantûrâ” ile ilgili nakil, dönemin en önemli olayları arasında yer alan Bağdat’ın düşüşü ve halifenin öldürülmesi (656/1258) ile irtibatlandırılarak ele alınmış/yorumlanmıştır. Buna göre kimi yerde Türkler’le kimi yerde Moğollar’la özdeşleştirilen Benû Kantûrâ’nın, h. 7. asırda Bağdat’ı işgal

edip Musta'sım-Billâh'ı ve beraberindeki Müslümanları katletmesiyle Hz. Peygamberin (s.a.s.) haber verdiği olay vuku bulmuştur (s. 182-187). Türkler'le/Moğollar'la ilişkilendirilen bir başka nakil de Cibrîl hadisinde kıyamet alâmetlerinden biri olarak zikredilen “*Yalın ayak baldırı çıplak koyun çobanlarının bina yapımında yarıştığını görmendir.*” ifadesi (ve benzerleri)dir. Aynı şekilde “kıyametin ilk alâmeti olup, Meşrik'ten gelerek insanları Mağrib'e sevk edecek ateş” nakli/haberi de “Türk fitnesi” denilerek Moğollar/Tatarlar'ın batıya ilerleyişi olarak yorumlanmıştır (s. 187-191).

Burada yorumların değerlendirilmesine geçen yazar; öncelikle yorumların isabetinden çok tarihî zeminine dikkat çekerek şârihlerin içinde yaşadıkları zaman ve mekânın bir parçası olduklarını hatırlatır. Sonrasında ise şârihlerin ihtiyatlı bir dil kullanmakla birlikte bazen net ifadeler de yer verdikleri, rivayetlerde râvî kusurları olabileceğine değindikleri, Türk-Moğol-Tatar aynîleştirmesine gittikleri, anakronik bir yaklaşımla etnik bir ayrım kastedildiği vehmine düşülmemesi gerektiği, şârihlerin çelişki içeren ve teyid edilmesi gereken bazı ifadelerinin de bulunduğu değerlendirmelerini yapar (s. 191-196). Ayrıca şerhlerde, olaylarla ilgili sadece Moğollar'ın suçlanmadığı; başa gelen hâdiselerin birer musîbet olup günahların neticesinde yaşandığına işaretlerle iç muhasebe yapıldığı da görülür (s. 197-198).

Hilafetin Kureyşîliği ile ilgili nakillerinin dönemin hadis şerhçiliğine yansımalarını inceleyen yazar; konuyu Ebu'l-Kâsım el-Kazvînî (ö. 623/1226), Ebu'l-Abbâs el-Kurtubî, Tûribişti (ö. 661/1263), en-Nevevî, Muzhiruddîn Hüseyin (ö. 727/1327), Şerefüddîn et-Tîbî (ö. 743/1343), Zeynülarab el-Mısırî (ö. 758/1357), Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390), İbn Receb el-Hanbelî ve Necmüddîn et-Tarsûsî'den (ö. 758/1357) aktardığı yorumlar/izahlar ile değerlendirir. Neredeyse bütün (Şâfiî) şârihlerin hilafetin/imâmetin Kureyşîliğinde ittifak halinde olduğunu gösterdikten sonra (Hanefî) et-Tarsûsî'nin ve İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) “hikmetçi” yorumları ile Memlûkler'in hilafetinin meşrûiyetinin hedeflendiğini belirtir. Bütün bunların arka planında bir Şafiî-Hanefî rekabetinin varlığına da dikkat çeken yazar, devrin ilmî/fikrî özgünlük/hürriyet açısından müspet havasına da işaret eder (s. 202-213).

Rivayetlere geçen Hicaz'dan çıkarak aydınlığı Busrâ'ya ulaşacak ateş ise h. 654 (İbn Teymiyye'ye göre 655) sensinde Medîne civarında yaşanan ve (tevâtür derecesinde) yayılan şiddetli ve uzun süreli zelzele, ateş ve korkunç ses (volkan patlaması) olarak izah edilmiştir. Ebu'l-Abbâs el-Kurtubî, Tûribişti, Ebû Şâme (ö. 665/1267), Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 671/1273), en-Nevevî, Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286), İbn Teymiyye, et-Tîbî, Zeynülarab, İbn Kesîr, Şemsüddîn el-Kirmânî (ö. 786/1384) ve İbn Receb gibi birçok şârihten benzer ve tamamlayıcı şekilde aktarılan bu yorumlar, insanları etkisi altına alan tabiri caizse kıyamet dehşeti yaşatan bir olayın hadisle ilişkilendirilmesini göstermektedir. Yazar, konuyla ilgili aktardığı güncel bilimsel tespitler ve haritalar ile de mezkûr yorumların bir anlamda sağlamasını yapmaktadır (s. 213-226).

H. 7. asırda üç ay gibi kısa bir süre de olsa Memlûk sultanı olan ve adına para basılıp hutbe okunan Şecerüddür'ün (ö. 655/1257) devlet başkanlığı da dönemin hadis yorumculuğunda yer bulmuş

bir başka hâdisedir. “Yönetim iş(ler)ini bir kadına tevdi eden bir topluluk asla iflah olmaz.” hadisinin yorumu/gereği olarak halife tarafından sert bir üslupla menşûr talebi reddolunan Şecerüddür - muhtemelen şartların zorlamasıyla- sultanlığı bırakmıştır. Dönemin âlimlerinden el-İzz b. Abdisselâm’ın (ö. 660/1262), yorumu “Allah’ın Müslümanları bir kadının idaresiyle nasıl bir belaya/imtihana tabi kıldığı” şeklinde olmuştur. Kadın(lar)ın idareciliği bağlamında İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ve İbn Kesîr’den de benzer yorumları aktaran yazar, kısa bir değerlendirmenin ardından son başlığa geçmektedir (s. 227-232).

“Kıyametin Alameti Olan ve Medîne’ye Girmeyen Veba” başlığıyla Hz. Peygamber’den (s.a.s.) naklolunan hadisle ilgili yorumları/şerhleri aktaran yazar; rivayetin çoğunlukla (Kudüs’ün kurtarılmasından sonra) h. 740’larda meydana gelen ve doğudan başlayıp batı sınırlarına kadar ilerleyen büyük vebâ salgınıyla izah edilmesine dikkat çeker (s. 232-237). Hadisin devamındaki “vebânın Medîne’ye gir(e)memesi”yle alakalı olarak da “Diğer yerlerde olduğu gibi kitlesel ölümlere sebep olmaz.” yorumlarının daha isabetli olduğu değerlendirmesinde bulunur (s. 238-240).

Beş sayfalık Sonuç kısmı ile çalışmasını sonlandıran yazar; burada çalışmada elde ettiği neticelere yer vermektedir. Dönemle ilgili Dımaşk ve Kâhire merkezli çalışmaların yanında İsfahân, Tebrîz, Şîraz, Hemedân ve Kirmân gibi merkezler özelinde çalışmaların yapılması gerektiği tavsiyesiyle de sözlerini bağlamaktadır (s. 241-245). Ardından kitap zengince bir “Bibliyografya” (s. 247-262) ve “Dizin”in (s. 263-274) ile son bulmaktadır.

Hemen ifade etmek gerekir ki kitap, konu ve yöntem itibarıyla çok fazla bilgi ihtiva etmektedir. Bu bilgilerin değerlendirmesi ve yorumlanması da zengin bir muhteva ortaya çıkarırken hâliyle kitabın hacmini artırmıştır. Bununla birlikte başlıkları ve akıcı üslûbuyla merak ve heyecan uyandırarak kendini okutan bir çalışma meydana gelmiştir.

Hadis tarihinde kırılma dönemi diyebileceğimiz oldukça önemli bir devreyi inceleyen bu çalışma; hadis çalışmalarını etkileyen faktörler, dönemin hadis şerhçiliğinin kendine has özellikleri ve yaşanan olayların hadis yorumculuğunu nasıl etkilediği konularında doyurucu bilgiler sunmaktadır.

Bütün bunlara ilaveten kitapta nazarlık kabilinden bazı ufak (teknik) hatalara da rastlanmıştır. Zaten İmam Şâfiî’nin de ifade ettiği üzere Allah’ın kitabının dışındaki her kitapta bir takım hata ve eksikliklerin bulunması kaçınılmazdır. s. 10’da Ebu’l-Kâsım İbn Asâkir’e (ö. 571/1176) ait olarak zikredilen *el-Erba’ün fi’l-hadîs ‘ale’l-cihâd*’ın isminde bir hata(lı yazım) söz konusu olmuştur. Doğru imlâ *el-Erba’ün fi’l-hass ‘ale’l-cihâd* olmalıdır (Bu hatalı imlâ aynı sayfadaki 76. dipnotta ve Bibliyografya’da da yer almaktadır (s. 252)). S. 85’te İbn Ebî Cemre’nin vefatına dair verilen tarihin ((ö. 699/1384)) milâdî kısmı hatalıdır. Muhtemelen sebk-i ayn/kalem ile bir sonraki isimde verilen tarih (Kirmânî (ö. 786/1384)) ile karışmıştır. Doğrusu 1300 olmalıdır. S. 138’deki tabloda -yine- İbn Ebî Cemre’nin isim ve neseb bilgilerinde (Ebû Muhammed Muhammed b. Saîd b. Ebû Cemre ...) hata vardır. Doğrusu ... Abdullâh b. Sa’d ... olmalıdır. Ayrıca kendisine ait olarak zikredilen ve “mütedavil değil” diye kayıt

düşülen Buhârî('nin muhtasarının) şerhi *Behcetü'n-nüfûs ve tehallîhâ bi-ma'rifeti mâ lehâ ve mâ 'aleyhâ* kanaatimizce mütedavil şerhlerdendir.

Kitabın genelinde İmam Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahîh*'i için *el-Câmi'u's-sahîh* ifadesi kullanılmıştır (s. 99, 133, 135, 141). Muhtemelen Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin (DİA) kullanımının esas alınması (yahut ona bağlı kalınması) sebebiyle yaygınlaşan bu hatalı kullanımın değişmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira muteber (klasik) kaynaklarda geçtiği ve muasır çalışmalarda da tespit edildiği üzere İmam Müslim'in *es-Sahîh*'inin orijinal kısa ismi *el-Müsnedü's-sahîh*'tir. Nitekim s. 134'teki 451. dipnotta atıf yapılan kaynağın isminde/başlığında zikri geçen isimlendirme de böyledir ("Müslim'in el-Müsnedü's-Sahîh'i Üzerine Yazılmış Şerhler"). Bu hatalı (yaygın) kullanımın en azından akademik câmiada değişeceğini ümit etmekteyiz.

Son olarak; *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum*, hadis tarihinin nakil dönemine ve özellikle h. 7. ve 8. asırlara dair ayrıntılı okuma yapmak isteyenlerin müstağnî kalmamaları gereken bir eserdir. Benzeri dönemsel ve bölgesel çalışmaların sayısının artması hadis tarihini daha yakından tanımaya vesile olacaktır.

BOOK REVIEW

Ḥadīth and Commentary in the Crisis Period: Ḥadīth Scholars under the Shadow of Crusader and Mongolian Attacks

Selim Demirci: Ankara: İlem Publications, 2020, 328 p.

Abstract:

One of the periods of history of ḥadīth in which the most number of books were written is the hiḍjri 7th and 8th centuries. During these centuries, when the Islamic world was under the attack of crusaders in the West, and Mongolians in the East, the ḥadīth scholarship underwent a change by the influence of this political atmosphere. There were various elements affecting ḥadīth scholars and their books in this era when institutional educational foundations became widely common. Certain political, humane and natural incidents were reflected in the ḥadīth studies of the time. In this period of the history of Islām, which is referred to as the Sunni-Turks' period, Ayyubids were fighting against Crusaders, and Mameluks were fighting against Ilkhanids (Mongolians). Selim Demirci's book, named Ḥadīth and Commentary in the Crisis Period, analyses the related period and lands in terms of the ḥadīth studies of the time and factors influencing them, this period's practices of sharḥs of ḥadīth with their distinctiveness, and the reflection of the period's characteristic incidents in the ḥadīth sharḥs of the time.

Key Words:

Ḥadīth, Commentary, Crisis, Scholar, Crusader, Mongolian

تعريف بكتاب

الحديث والتأويل في فترة الأزمة: علماء الحديث في ظل هجمات المغول والصليبيين

سليم دميرجي، أنقرة: دار إلم، 2020، 328ص.

من أكثر الفترات التي ألفت فيها الكتب هما القرنان السابع والثامن الهجريان في تاريخ علم الحديث. في هذين القرنين كان العالم الإسلامي يتعرض لهجمات الصليبيين من الغرب والاحتلال المغولي من الشرق، وعلم الحديث بدوره خضع لتحول من خلال تأثيره بهذا الجو السياسي. خلال هذه الفترة، كانت هناك عوامل مختلفة تؤثر على علماء الحديث وأعمالهم بفضل انتشار مؤسسات التعليم المؤسسي. انعكست بعض الأحداث السياسية والبشرية والطبيعية في دراسات الحديث في تلك الفترة. كان الأيوبيون ضد الصليبيين والمماليك ضد الإلخانيين (المغول) في هذه الفترة من التاريخ الإسلامي، والتي تعد فترة الأتراك السنين. عمل الباحث بعنوان "الحديث والتأويل في فترة الأزمة" يتناول هذه الفترة والجغرافيا؛ من ناحية دراسات الحديث فيها والعوامل المؤثرة في هذه الدراسات، وعملية شرح الأحاديث فيها بسماتها المميزة، وانعكاس الأحداث المميزة لهذه الفترة على شروح الحديث.

الكلمات المفتاحية:

الحديث، التأويل، الأزمة، العالم، الصليبي، المغول